

Jasmina Cvetko, Martina–Tina Gudelj i Lana Hrgovan

Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Smjer rehabilitacija, 4. godina

Inkluzija

Sažetak

Osobe s teškoćama u razvoju dugi niz godina bile su institucionalizirane i marginalizirane u društvu. Razvojem svijesti društva o vrijednosti svakog pojedinca javlja se inkluzija kao pokret u okviru socijalnog modela. Inkluzija sama po sebi ne podrazumijeva izjednačavanje svih ljudi, već uvažavanje različitosti svakog pojedinca kojem pruža mogućnost odlučivanja o vlastitom životu i preuzimanja odgovornosti. U Hrvatskoj, od listopada 1997. godine, djeluje Udruga za promicanje inkluzije. Svrha Udruge je pružanje podrške osobama s mentalnom retardacijom pri uključivanju i ravnopravnom sudjelovanju u životu lokalne zajednice. Rezultati projekta Udruge pokazuju da su osobe s mentalnom retardacijom sposobne za neovisan život u društvu, ukoliko im je pružena odgovarajuća podrška.

Ključne riječi: DEINSTITUCIONALIZACIJA, INKLUZIJA, SOCIJALNI MODEL, SPECIJALIZIRANE OBITELJI UDOMITELJA, UDRUGA ZA PROMICANJE INKLUZIJE

U suvremenom društvu prevladavaju vrijednosti koje se zasnivaju na kvantiteti i kvaliteti proizvodnje i znanju (B. Teodorović, 1997). Čovjek je vrijedan onoliko koliko proizvede. Proizvodnja je postala cilj, a čovjek samo sredstvo za postizanje tog cilja. Ako tumačimo znanje samo kao materijalnu spoznaju, onda je i taj kriterij sličan kriteriju proizvodnje.

U takvom shvaćanju zanemaruje se kriterij čovječnosti koji proizlazi iz toga da je čovjek sam najznačajniji pokretač vlastitog razvoja kao i razvoja društva općenito. Dakle, u takvom društvu, u kojem je najvažniji kriterij vrednovanja čovjeka njegova produktivnost i stečeno znanje, svi su oni koji manje proizvode i raspoložu s manje znanja manje vrijedni. Tako osobe sa teškoćama u razvoju[1] postaju marginalizirane, bez mogućnosti ostvarivanja osnovnih ljudskih prava.

Zbog toga je nužno mijenjati postojeću hijerarhiju vrijednosti. Taj se proces odvija u različitim zemljama različitim tempom. Ovisan je o ekonomskoj moći i znanstvenim dostignućima, ali najviše o prevladavajućim kulturnim obrascima koji se odnose na značenje pojedinca i poštivanje ljudskih prava.

Da bi postali društvo u kojem svaki pojedinac ima jednaka prava i mogućnosti bez obzira na individualne različitosti, model inkluzije predstavlja se kao jedno od rješenja. Preduvjet modela, ali i njegova posljedica je promjena osobnih stavova.

Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju zadnjih se tridesetak godina polako mijenjaju. U medicinskom modelu (Mason i Rieser, 1994), koji je prevladavao osamdesetih godina, u središtu je pozornosti bilo oštećenje, a ne osoba. U takvom društvu, osobe s teškoćama u razvoju shvaćaju se kao problem. Organiziraju se razne specijalne službe i postupci u svrhu uklanjanja ili smanjivanja posljedica oštećenja. Budući da se to pokazalo neostvarivim, smatralo se opravdanim te osobe trajno isključiti iz društva. Tako djeca od najranije dobi bivaju odvojena od obitelji, isključena iz lokalne zajednice i otuđena od društva. Socijalni kontakt je ograničen samo na stručno osoblje koje je usmjereno na "ozdravljenje", dok su potrebe za sigurnošću, ljubavlju, pripadanjem, aktivnošću, učenjem, nezavisnošću, samoostvarenjem, kao i mnoge druge potrebe, zanemarene. Dakle, uskraćene su im mogućnosti koje pruža lokalna zajednica te im je time bitno smanjena kvaliteta života[2]. Razvojem spoznaje o negativnim posljedicama segregacije potaknut je nastanak modela deficita. U okviru modela deficita javlja se pokret integracije koji je, uglavnom, usmjeren na uključivanje djece s manjim teškoćama u razvoju u redovan sustav odgoja i obrazovanja. Integracija se isključivo odnosi na dijeljenje zajedničkog prostora i nekih aktivnosti u ograničenom vremenskom periodu i pod strogom je kontrolom osoba bez teškoća u razvoju. Na taj način, međutim, ne dolazi do istinskog uključivanja i prihvaćanja.

Kao krajnji oblik integracije daljnjim se napretkom razvija pokret inkluzije. Danas je općenito prihvaćen socijalni model koji kao osnovni problem naglašava odnos društva prema osobama sa teškoćama u razvoju. Osnovna je ideja modela da oštećenje koje objektivno postoji ne treba negirati, no ono ne umanjuje vrijednost osobe kao ljudskog bića. Ono što osobe sa teškoćama u razvoju isključuje iz društva su neznanje, predrasude i strahovi koji prevladavaju u tom društvu. Stoga, socijalni model naglašava prava pojedinca, te teži restrukturiranju društva.

Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju kao, uostalom, i stavovi prema svim manjinskim grupama nisu urođeni, nego su naučeni, između ostalog, i kroz predrasude i neznanje drugih. Mijenjanje stavova složen je i dugotrajan proces koji se velikim djelom zasniva i na iskustvu.

Dakle, želimo li da se stavovi društva promijene treba stvarati uvjete u kojima će doći do interakcije između osoba sa i osoba bez teškoća u razvoju. Prvi korak ka tome treba biti uključivanje djece u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Dosadašnja praksa pokazala je da se takvom interakcijom stječu pozitivna iskustva (B. Tedorović, 1997).

Na temelju principa socijalnog modela izdan je osnovni dokument UN-a *Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom* (48. zasjedanje Glavne skupštine UN, 20. prosinac 1993, Rezolucija 48/96), koji sadržava smjernice za politiku svih država. U tom se dokumentu posebno ističe razvijanje svijesti o potrebama i pravima osoba s teškoćama u razvoju, kao što su prava na zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i pomagala. Država je obvezna osigurati odgoj i obrazovanje u maksimalno integriranim uvjetima. Isto tako, mora zakonski ukloniti sve zapreke zapošljavanju osoba s teškoćama u razvoju i pružiti im socijalnu sigurnost. Svi zakoni i ostale mjere trebaju omogućiti život osoba sa teškoćama u razvoju u vlastitoj obitelji, uz pružanje dodatnih usluga. Prijeko je potrebno osigurati im sva prava kao i ostalim građanima. Također se zahtijeva da organizacije osoba s teškoćama u razvoju i organizacije roditelja, ravnopravno sudjeluju u donošenju odgovarajućih zakonskih propisa, uklanjajući pritom sve oblike diskriminacije. Delhijskom Deklaracijom UN-a iz 1995. ponovo se naglašava obveza svih članica UN-a da stvore uvjete za oživotvorenje načela navedenih u *Standardnim pravilima*.

U okviru socijalnog modela javlja se model inkluzije. Inkluzija sama po sebi ne podrazumijeva izjednačavanje svih ljudi, nego uvažavanje različitosti svakog pojedinca. U tome i jest njena vrijednost, jer nam kroz razvoj opće tolerancije prema individualnim razlikama i potrebama omogućava širenje spoznaja, obogaćivanje iskustava i razvoj čovječnosti. Inkluzija svakom pojedincu pruža mogućnost odlučivanja o vlastitom životu i preuzimanja odgovornosti.

U inkluzivnom odgojno – obrazovnom sustavu ističe se holistički pristup koji uzima u obzir sve, a ne samo obrazovne potrebe učenika, pritom nikoga posebno ne izdvajajući. Takav sustav stvara primjerenije uvjete za sve učenike poštujući njihove individualne različitosti i potrebe. Inkluzija teži promjeni cjelokupnog školskog sustava tako da su edukacijski planovi i programi vrlo fleksibilni. U takvom se sustavu provodi zajednički program za sve učenike uz maksimalno individualizirano prilagođavanje sadržaja i metoda rada svakom učeniku. On uključuje kreativnost i različitost didaktičkog materijala i pristupa i učenje kroz suradnju. Time se omogućava inventivno i efikasnije učenje pojedinca. Tradicionalna – najčešće frontalna nastava[3] – u potpunosti je napuštena, a učenici su heterogeno grupirani ovisno o pojedinoj nastavnoj cjelini ili dobi. Učitelji i obrazovni programi dolaze u drugi plan, dok sam učenik postaje središte nastavnog procesa. U tom procesu bitan je koordinirani rad i komunikacija učitelja, stručnog osoblja, roditelja i samih učenika. Učeniku se tako, uz obrazovanje, osigurava razvoj osobnosti te stjecanje znanja, vještina i iskustava potrebnih za svakodnevni život i socijalnu integraciju. Primjer inkluzivnog školskog sustava nalazimo u Forrest Groveu u Oregonu. Okrug obuhvaća oko 4700 učenika i 235 učitelja i ostalog osoblja. Učenici pohađaju šest *Elementary schools* (predškolci i učenici do petog razreda), dvije *Middle schools* (učenici šestog, sedmog i osmog razreda) i jednu *High school* (učenici od devetog do dvanaestog razreda). Svi učenici, bez obzira na vrstu i težinu oštećenja, pohađaju redovne razrede sukladno kronološkoj dobi. Iskustvo je pokazalo da je inkluzija učenika s teškoćama u razvoju i učenika s različitim materinskim jezikom te učenika iz različitih kultura pozitivno utjecala na mogućnosti i ishode obrazovanja svih učenika u školi (Long, 1994). Blackburn College i Liverpool Studylink u Engleskoj primjer su inkluzije u visokom obrazovanju još od 1994. godine. Na takav sustav odgoja i obrazovanja nastavlja se i sustav zapošljavanja koji također uzima u obzir individualne razlike i mogućnosti te poštuje afinitete pojedinaca.

U Hrvatskoj se rehabilitacija osoba s mentalnom retardacijom još uvijek odvija tradicionalno u uvjetima zavodskog smještaja i specijalnog školstva, što često dovodi do izdvajanja ove djece i odraslih osoba iz obitelji i njihove prirodne socijalne sredine u manje ili više segregirane uvjete života. Takva situacija bila je poticaj za osnivanje Udruge za promicanje inkluzije. Udruga za promicanje inkluzije je nevladina, neprofitna organizacija. Osnovana je u Zagrebu u listopadu 1997. godine. Svrha Udruge je pružanje pomoći osobama s mentalnom retardacijom pri uključivanju u život lokalne zajednice, kako bi u njoj ravnopravno sudjelovali (potvrđivali sebe kao ravnopravne građane), a time pridonosili senzibiliziranju društvene zajednice u koju se uključuju te razvoju tolerancije i pozitivnih stavova javnosti prema osobama koje su "drugačije".

Aktivnosti Udruge su:

- prevencija institucionalizacije
- stručno praćenje za udomiteljske obitelji
- osiguranje samostalnog stanovanja
- pružanje usluga obrazovno-kreativnog centra.

Prevenција institucionalizacije obuhvaća organiziranje različitih službi podrške u lokalnoj sredini koje će omogućiti opredjeljivanje obitelji i same osobe za zadržavanje u poznatoj socijalnoj sredini i spriječiti institucionalno zbrinjavanje. U program je uključeno šestoro korisnika.

Specijalizirano ili terapijsko udomiteljstvo provodi se za djecu i odrasle osobe sa teškoćama u razvoju sa ciljem razvijanja samostalnosti djeteta/odrasle osobe te njihovog boljeg funkcioniranja unutar obitelji i šire društvene zajednice. Udomiteljske obitelji se odabiru po strogo određenim kriterijima stručnog tima i Centara za socijalnu skrb, poštujući pritom interese i želje djeteta/odrasle osobe. Specijalizirane obitelji udomitelja primaju novčanu naknadu koja se isplaćuje preko Centra za socijalnu skrb. U ovaj program uključeno je dvanaestero djece iz Centra za rehabilitaciju Zagreb.

Samostalno stanovanje je program u kojem se odraslim osobama s mentalnom retardacijom osigurava smještaj u stanove u zajednici uz pružanje potrebne podrške i praćenje njihovog samostalnog života. Pri osnivanju stambene zajednice poštuju se želje osobe s obzirom na to s kim želi živjeti u zajednici. Takvim načinom stanovanja osobama se pružaju prirodniji i poticajniji uvjeti života, češće i raznolikije svakodnevne aktivnosti, povećana socijalna interakcija i integracija, te mogućnost ostvarenja osobne samostalnosti veće nego u instituciji. Ovaj program obuhvaća dvadesetero korisnika u devet stambenih zajednica.

Obrazovno-kreativni centar utemeljen je kao dnevni centar otvorenog tipa. U centru je korisnicima programa Udruge omogućeno uključivanje u prilagođene obrazovne programe i kreativne sadržaje, a za djelatne članove Udruge, udomiteljske obitelji i volontere organiziraju se obrazovni programi.

U Zagrebu se provode sve aktivnosti Udruge u suradnji s Centrom za rehabilitaciju Zagreb i Ministarstvom rada i socijalne skrbi. Projekt deinstitucionalizacije djece s mentalnom retardacijom i njihovo smještanje u specijalizirane obitelji udomitelja prihvaćen je u Vijeću Europe (Health and Social Policy Division, *Social Support Systems for Children at Risk*).

Udruga je proširila svoje djelovanje na područje Bjelovara gdje se provodi samo program prevencije institucionalizacije u koji je uključeno dvadesetero korisnika. U

Osijeku se provodi program prevencije institucionalizacije. Također je pet osoba deinstitutionalizirano i sada su smješteni u dva stana gdje dobivaju odgovarajuću podršku od stručnog tima.

Rezultati projekta pokazuju da su osobe s mentalnom retardacijom sposobne za neovisan život u društvu, ukoliko im je pružena odgovarajuća podrška.

Unatoč dobrim rezultatima, projekt nailazi na brojne teškoće. To su, prije svega, postojeće predrasude u našem društvu s obzirom na sposobnosti i prava osoba s mentalnom retardacijom, zatim nedovoljna informiranost roditelja i stručnih službi, te teškoće u pronalaženju i financiranju udomiteljskih obitelji. Velik problem predstavlja i neprilagodljivost zakonskih propisa, osobito onih koji reguliraju radne odnose (nemogućnost legalnog zapošljavanja na npr. dva sata ili nekoliko dana u tjednu bez gubitka povlastica koje osoba ostvaruje na osnovi socijalne skrbi; nedostatak poticajnih mjera za zapošljavanje osoba s mentalnom retardacijom – porezne olakšice). Zbog neodgovarajuće dokumentacije (kategorizacija, oduzimanje radne sposobnosti, imenovanje skrbnika,...) otežana je formalna deinstitutionalizacija. Nedostatak stanova u vlasništvu korisnika Udruge znatno povećava troškove provedbe programa.

Inkluzija je pristup u kojem se naglašava da je različitost u snazi, sposobnostima i potrebama prirodna i poželjna. Ona zahtjeva razvoj osjetljivosti i stvaranje uvjeta za artikulaciju i zadovoljavanje različitih individualnih potreba, a ne samo potreba osoba sa oštećenjem. No, bez obzira na individualne različitosti svi želimo biti voljeni, osjećati pripadnost, želimo raditi i biti poštovani. Zadovoljstvo vlastitim životom i prihvaćenost od ljudi kojima smo okruženi neosporno čine ključne elemente kvalitete života. Model inkluzije pruža svakoj zajednici priliku da reagira na način kojim će poticati razvoj cijele zajednice, time što će svaki njezin član imati važnu ulogu i biti poštovan.

Bilješke

[¹] Koristit ćemo termin osobe sa teškoćama u razvoju koji uključuje osobe sa fizičkim, intelektualnim ili emocionalnim teškoćama, čiji su životi obezvrijeđeni i ograničeni umjetnim barijerama kreiranim od osoba koje nemaju takve teškoće.

[²] Kvalitetu života čini individualna procjena vlastitog zadovoljstva s načinom života, njegovim tijekom, uvjetima, perspektivama, mogućnostima i ograničenjima. Ta je procjena zasnovana na individualnom iskustvu, aspiracijama, željama i vrijednostima pojedinca, ali je ona isto tako određena psihofiziološkim sklopom pojedinca i objektivnim okolnostima u kojima živi (B. Petz, 1992).

[³] Frontalnu nastavu karakterizira naglašena uloga učitelja, a to nameće receptivno i reaktivno ponašanje učenika. Svi se učenici nalaze u jedinstvenoj "fronti" prema učitelju, odnosno svi učenici rade isto, istim tempom i načinom (F. Jelavić, 1995.)

Literatura

1. Interni materijal Udruge za promicanje inkluzije
2. Isaac, Debbie (1990) *Community Occupational Therapy with Mentally Handicapped Adults*. London: Chapman and Hall
3. Long, Jill Tvedten (1994) "Inclusion – Belief Driven Action". *New Learning Together Magazine*, Issue No.1 : 17 – 19
4. Mason, M., Rieser, R. (1994) *Altogether Better* London: Comic relief
5. Mišić, D. (1995) "Uključivanje (inkluzija) korak dalje od integracije djece s teškoćama u razvoju". *Psiha*: 28-30
6. Petz, B. et al. (1992) *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta
7. Teodorović, B. (1997) "Inkluzija i mentalna retardacija". *Naš prijatelj*, 24(1): 4-9
8. York, J., Tundidor, M. (1995) "Issues Raised in the Name of Inclusion: Perspectives of Educators, Parents, and Students". *Jash*, 20(1): 31-44
9. Jelavić, F. (1995) *Didaktičke osnove nastave* Jastrebarsko: Naklada Slap